

УДК 338.2

Смирная С. М., кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова, м. Харків, Україна

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Питання безпеки бізнесу за умови нестабільного існування підприємств набуває все більшої актуальності в період реформування економіки, оскільки значна кількість ризиків може спричинювати певні загрози діяльності вітчизняних підприємств як на теперішньому етапі реформування, так і впливати на рівень потенціалу їх розвитку в майбутньому. Тому важливим є формування стратегії фінансово-економічної безпеки підприємства (ФЕБП), здатної сприяти ефективній адаптації підприємства до мінливих умов зовнішнього середовища, мінімізації економічного ризику, а також підтримці фінансової стабільності у поточній діяльності та у довгостроковій перспективі.

Метою даної роботи є розробка методичних рекомендацій щодо формування стратегії ФЕБП із поетапною деталізацією стратегії безпеки.

Автором статті акцентовано увагу, що більшість дослідників у царині безпеки дотримуються єдиної точки зору стосовно безпекового імперативу подальшого сталого розвитку вітчизняних підприємств за ринкових умов господарювання. Доведено, що для досягнення поставленої мети необхідним є запровадження дієвих економічних інструментів стратегічного управління в сфері безпеки, насамперед, ефективної стратегії ФЕБП, розробку якої запропоновано, спираючись на теорію менеджменту. Визначено етапи формування стратегії ФЕБП, які передбачають формулювання цільових настанов стратегії, стратегічної мети і завдань; визначення горизонту стратегічного планування щодо застосування безпекових заходів. Запропоновано в якості ключового етапу розробки стратегії ФЕБП здійснення її конкретизації як за пріоритетними фінансовими інтересами підприємства, так і за періодами її реалізації. Визначено критерії, за якими слід проводити оцінювання ефективності стратегії безпеки на завершальному етапі розробки, що дозволяє виявити її узгодженість і збалансованість, забезпеченість фінансовими ресурсами та можливість адаптації підприємства до мінливих умов ринкового середовища при реалізації розробленої стратегії.

Зазначено універсальність запропонованого підходу до формування стратегії ФЕБП з її поетапною деталізацією та виявлено доречність типологізації стратегії безпеки і визначення тактичних засобів її реалізації, що планується розглянути у подальших дослідженнях.

Ключові слова: стратегія, фінансово-економічна безпека, фінансові інтереси підприємства, безпековий імператив, сталий розвиток.

Смирная С. М., кандидат экономических наук, доцент кафедры финансово-экономической безопасности, учета и аудита, Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А. Н. Бекетова, г. Харьков, Украина

ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИИ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Вопросы безопасности бизнеса в условиях нестабильного существования предприятий приобретает все большую актуальность в период реформирования экономики, поскольку значительное количество рисков может представлять определенные угрозы деятельности отечественных предприятий как на настоящем этапе реформирования, так и воздействовать на уровень потенциала их развития в будущем. Поэтому важным является формирование стратегии финансово-экономической безопасности предприятия (ФЭБП), способной содействовать эффективной адаптации предприятия к изменяющимся условиям внешней среды, минимизации экономического риска, а также поддержке финансовой стабильности в текущей деятельности и в долгосрочной перспективе.

Целью данной работы является разработка методических рекомендаций по формированию стратегии ФЭБП с поэтапной детализацией стратегии безопасности.

Автором статьи акцентировано внимание, что большинство исследователей в сфере безопасности придерживаются единой точки зрения относительно императива безопасности в устойчивом развитии отечественных предприятий в рыночных условиях хозяйствования. Доказано, что для достижения поставленной цели необходимым является внедрение действенных экономических инструментов стратегического управления в сфере безопасности, прежде всего эффективной стратегии ФЭБП, разработку которой предложено, опираясь на теорию менеджмента. Определены этапы формирования стратегии ФЭБП, которые предусматривают формулирование целевых установок стратегии, стратегической цели и задач; определение горизонта стратегического планирования относительно проведения мероприятий по безопасности. Предложено в качестве ключевого этапа разработки стратегии ФЭБП осуществление ее конкретизации как по приоритетным финансовым интересам предприятия, так и по периодам ее реализации. Определены критерии, по которым следует проводить оценивание эффективности стратегии безопасности на завершающем этапе разработки, что позволяет выявить ее согласованность и сбалансированность, обеспеченность финансовыми ресурсами и возможность адаптации предприятия к изменяющимся условиям рыночной среды при реализации разработанной стратегии.

Указана универсальность предложенного подхода к формированию стратегии ФЭБП с ее поэтапной детализацией и выявлена целесообразность типологизации стратегии безопасности и определения тактических средств ее реализации, что планируется рассмотреть в дальнейших исследованиях.

Ключевые слова: стратегия, финансово-экономическая безопасность, финансовые интересы предприятия, императив безопасности, устойчивое развитие.

Smirnaia Svitlana, Candidate of Economics, Associate Professor of the Department of Financial and Economic Security, Accounting and Auditing, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Ukraine

FORMATION OF THE FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY STRATEGY OF THE ENTERPRISE

Introduction. *The issue of business security in the conditions of the unstable existence of enterprises is becoming increasingly relevant in the period of economic reform, since a significant number of risks may cause certain threats to domestic enterprises both at the current stage of reform and affect the level of potential of their development in the future. Therefore, it is important to formulate a strategy of financial and economic security of the enterprise (FESE), which can promote the effective adaptation of the enterprise to changing*

environmental conditions, minimize the economic danger, as well as support financial stability in the current and in the long run.

Purpose. *The purpose of this work is to develop methodological recommendations for the formation of the FESE strategy with a stepwise detailing of the security strategy.*

Results. *The author of the article emphasized that the majority of researchers in the security field have a single point of view regarding the security imperative for the further sustainable development of domestic enterprises under market conditions of economic activity. It is proved that in order to achieve this goal, it is necessary to introduce effective economic instruments of strategic management in the field of security, first of all, an effective strategy of the FESE, the development of which is proposed, based on the theory of management. The stages of formation of the FESE strategy are defined, which envisage the formulation of target strategic guidelines, strategic goals and tasks; definition of the strategic planning horizon for the application of security measures. It is proposed as a key stage in the development of the strategy of the FESE to make its concretization both as a priority financial interests of the enterprise, and for the periods of its realization. The criterias for assessing the effectiveness of the security strategy at the final stage of development are determined, which allows us to identify its consistency and balance, financial resources and the ability to adapt the enterprise to changing market conditions in the implementation of the developed strategy.*

Conclusions. *The universality of the proposed approach to the formation of the strategy of the FESE with its phased detailed elucidation and the appropriateness of the typology of the security strategy and the determination of the tactical means of its realization, which is planned to be considered in further research, has been identified.*

Keywords: *strategy, financial and economic security, financial interests of the enterprise, security imperative, sustainable development.*

JEL Classification: *G30; M21.*

Постановка проблеми. Ринкове середовище ведення бізнесу, що характеризується певною невизначеністю ринкової ситуації та можливістю непередбачуваності тих чи інших результатів економічної діяльності, зумовлює значну низку небезпек та загроз функціонуванню вітчизняних підприємств за сучасних умов економічного розвитку та реформування багатьох сфер життя. Крім того, на розвиток підприємництва впливають ще й такі чинники, як соціально-економічна ситуація в країні, зміни у комерційному законодавстві, спроби шахрайства і промислового шпигунства, проблеми подолання корупції тощо. Тому невідкладним є вирішення питання забезпечення належного рівня безпекового стану вітчизняних суб'єктів підприємництва з огляду на необхідність розробки та запровадження дієвих економічних інструментів стратегічного управління в сфері безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Показовим є те, що визнаний спеціаліст у сфері безпеки, один з засновників та перший керівник Центрального розвідувального управління США Аллен Даллес у своїй всесвітньовідомій роботі «Мистецтво розвідки» [1] зазначив, що західні фірми на безпекові цілі свого бізнесу в середньому витрачають до 15 % своїх доходів, у той час як підприємницькі структури країн Східної Європи, в т.ч. й України, тривалий час приділяли питанням безпеки бізнесу другорядне значення. Це пояснюється, насамперед, тим, що становлення та розвиток ринкових форм господарювання в цих країнах має відносно недавню історію в світогосподарському вимірі.

Розвиток вітчизняної економічної науки в галузі безпекознавства спирається на численні праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, які здобули значних доробок у безпековій царині. Зокрема, авторами таких

досліджень є: О. Барановський, З. Варналій, Т. Іванюта, О. Ілляшенко, Г. Козаченко, В. Кредісов, О. Ляшенко, Т. Момот, Є. Овчаренко, Ю. Погорелов, М. Тумар та ін. Незважаючи на різноманітність наукових підходів до проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарської діяльності, в своїх працях учені дотримуються єдиної точки зору стосовно нагальної потреби переведення вимог безпеки бізнесу з другорядних до таких, що мають першочергове значення за умови здійснення економічних реформ. Проте подальшої конкретизації вимагає процес формування стратегії фінансово-економічної безпеки вітчизняних підприємств та її поетапна деталізація.

Формулювання цілей дослідження.

Метою статті є розробка методичних рекомендацій щодо формування стратегії фінансово-економічної безпеки підприємства (ФЕБП) із поетапною деталізацією стратегії безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Неухильний рух світової спільноти в напрямку сталого й безпечного розвитку є загально визнаним й безперечним на сучасному етапі існування суспільства, оскільки основою буття, життєдіяльності, прогресу може бути лише така система співіснування, яка гарантує збереження і примноження матеріальних і духовних цінностей людства. Необхідність саме цього вектору подальшого розвитку суспільства було чітко усвідомлено ще наприкінці ХХ століття, коли більшість провідних країн світу задекларували Стратегію сталого й безпечного розвитку [2], імперативом якої визнано рівність можливостей розвитку нинішнього і майбутніх поколінь. У даному випадку мова йде про першочергову вимогу забезпечення безпекової складової подальшого розвитку соціуму, існування якого розглядається у нерозривній тріаді, компонентами якої є суспільство, економіка та екологія.

Виходячи з трактування основних положень зазначеної стратегії, слід

констатувати, що прогрес суспільного розвитку можливий за умови економічного зростання та збереження природних екосистем. Таке твердження передбачає обов'язкове убезпечення кожного з компонентів Стратегії сталого й безпечного розвитку від можливого руйнування внаслідок деструктивних впливів та збереження своїх головних властивостей і здатності функціонування. Отже, безпекова складова для кожного із зазначених елементів набуває пріоритетного значення.

Економічний розвиток суспільства на сучасному етапі та умови ринкового середовища, що постійно змінюються, ставлять за необхідне підтримку певного рівня економічної безпеки підприємств, за якого забезпечується фінансова стійкість та незалежність суб'єкта господарювання, а також «захищеність діяльності від негативних впливів зовнішнього і внутрішнього середовища та його законних інтересів із досягнення цілей бізнесу» [3].

В контексті Стратегії сталого й безпечного розвитку її вищезазначений імператив цілком обумовлює пріоритет сталого й безпечного розвитку суб'єктів господарювання, що узгоджується з головною метою ФЕБП, яка, на думку вітчизняних науковців, у роботі [4] визначається з точки зору забезпечення стійкого і максимально ефективного функціонування суб'єкта підприємництва, створення його високого потенціалу розвитку і зростання в майбутньому.

Таким чином, включення безпекового імперативу до економічної політики суб'єкта підприємництва при формуванні безпекової стратегії підприємства передбачає розробку і реалізацію такої стратегії безпеки, яка гарантує стабільне й максимально ефективне функціонування суб'єкта господарювання в теперішньому періоді та високий потенціал розвитку в майбутньому за умови забезпечення його ефективної діяльності та досягнення запланованих фінансових результатів.

Для досягнення поставленої мети ФЕБП і запровадження дієвих економічних

інструментів стратегічного управління в сфері безпеки визначальним є формування стратегії безпеки. Розробку стратегії ФЕБП пропонується здійснити, спираючись на теорію менеджменту [5, 6]. Відповідно до неї слід розробити цільові настанови стратегії безпеки; сформулювати стратегічну мету і завдання системи ФЕБП; визначити загальний

період формування стратегії безпеки і конкретизувати розроблену стратегію ФЕБП за напрямками фінансово-економічної діяльності суб'єкта господарювання та за періодами її реалізації; необхідним також є оцінювання ефективності розробленої стратегії ФЕБП та її деталізація за певними критеріями (рис. 1).

Рисунок 1 – Етапи процесу розроблення стратегії ФЕБП

Джерело: запропоновано автором на основі [4-6]

Виходячи з мети ФЕБП, стратегія безпеки, що розробляється, має бути орієнтованою на дотримання таких цільових настанов:

– сприяння ефективній адаптації підприємства до мінливих умов зовнішнього середовища;

– виявлення і попередження реальних та потенційних загроз безпековому стану підприємства;

– мінімізація негативних наслідків економічного ризику;

– підтримка фінансової стабільності підприємства при здійсненні поточної діяльності та у довгостроковій перспективі.

На основі урахування цільових настанов формуються стратегічна мета і визначаються завдання системи ФЕБП на довгострокову перспективу. Оскільки стратегія фінансово-економічної безпеки є складовою стратегії розвитку підприємства і розглядається як певний тип економічної політики суб'єкта господарювання у безпековій сфері, стратегічна мета системи ФЕБП має узгоджуватися із загальною стратегічною метою суб'єкта підприємництва і визначатися тією політикою безпеки, що провадиться на підприємстві. На підставі цього стратегічна мета системи ФЕБП полягає у своєчасному виявленні та запобіганні як зовнішнім, так і внутрішнім небезпекам та загрозам, забезпеченні захищеності діяльності підприємства в довгостроковій перспективі та досягнення ним цілей бізнесу [7, 8]. При цьому завданнями системи ФЕБП, які є пріоритетними при розробленні стратегії безпеки, мають бути:

– виявлення реальних небезпек для бізнесу та прогнозування потенційних загроз діяльності;

– вибір способів мінімізації підприємницьких ризиків та послаблення наслідків їх дії;

– мобілізація сил і вибір засобів з метою забезпечення фінансово-економічної безпеки суб'єкта господарювання на довгострокову перспективу;

– організація взаємодії з правоохоронними органами задля запобігання шахрайству та правопорушенням, здатних зашкодити досягненню пріоритетних фінансових інтересів підприємства;

– уведення в організаційну структуру управління підприємством власної служби

безпеки як самостійного структурного підрозділу у вигляді департаменту безпеки, відділу або відділення, працівники якої є суб'єктами розробки і реалізації стратегії ФЕБП, координуючи свою діяльність із іншими внутрішніми службами підприємства.

На наступному етапі процесу розроблення стратегії ФЕБП доцільним є визначення горизонту стратегічного планування щодо застосування безпекових заходів. Загальний період реалізації стратегії безпеки значним чином залежить від мети і завдань системи ФЕБП у цілому, а також від моделі загроз підприємницькій діяльності на кожному підприємстві, яка відбиває можливі види загроз з урахуванням певних видів діяльності суб'єкта господарювання та специфіки ведення бізнесу, зазначає на варіанти захисту підприємницької діяльності, визначає відповідальних за організацію захисту об'єктів підприємництва. Слід зауважити, що кількість відповідальних осіб з управління фінансово-економічною безпекою та підходи до організації і структури служби безпеки на конкретному підприємстві визначаються з урахуванням розмірів організації [8]. Відповідно форми бізнесу за розмірами – малий, середній бізнес чи велика корпорація – впливають і на горизонт стратегічного планування з метою забезпечення надійності безпекової складової в загальній системі менеджменту суб'єкта господарської діяльності.

У подальшому в процесі формування стратегії ФЕБП має відбуватися її конкретизація з огляду на пріоритетні фінансові інтереси суб'єкта підприємництва та можливість забезпечення їх досягнення і відповідно за періодами реалізації окремих напрямків стратегії безпеки, що розробляється.

Реалізація безпекової стратегії дає змогу вирішувати конкретні завдання із захисту підприємства за відповідними напрямками його фінансово-економічної діяльності, тобто стратегія ФЕБП орієнтує на прийняття тих варіантів рішень, які забезпечують досягнення фінансових інтересів

підприємства за умови підтримки його безпекового стану. За запропонованим підходом щодо поетапної деталізації стратегії ФЕБП під час її формування на наступному етапі розробки доцільно взяти за основу систему пріоритетних фінансових інтересів підприємства [9, 10], які потребують захисту в процесі забезпечення фінансово-економічної безпеки суб'єкта господарювання. Так, стратегія ФЕБП, що формується, має бути конкретизованою за можливостями протидії реальним та потенційним загрозам, що виникають в діяльності суб'єкта підприємництва і завдають шкоди фінансовим інтересам підприємства, головним з яких у ринкових умовах господарювання є зростання ринкової вартості підприємства. Таким чином, з урахуванням ідентифікації рівня значення пріоритетних фінансових інтересів стратегію ФЕБП доцільно конкретизувати за такими складовими:

– зростання рівня дохідності власного капіталу (забезпеченість капіталом, визначення вартості капіталу, оптимізація його структури);

– достатність фінансових ресурсів для розвитку підприємства (формування і розподіл прибутку підприємства, максимізація прибутку, оптимізація використання чистого прибутку; фінансування оборотних активів; фінансування необоротних активів в частині основних засобів, нематеріальних активів; управління товарно-матеріальними цінностями; управління грошовими активами, дебіторською заборгованістю);

– ефективність інвестиційно-інноваційної діяльності (високий рівень інвестиційної активності, управління реальними та фінансовими інвестиціями й інвестиційним портфелем; використання новітніх фінансових технологій);

– фінансова стабільність підприємства на всіх етапах його розвитку (підвищення рівня фінансової стійкості та незалежності; достатній рівень платоспроможності; збалансованість грошових потоків);

– мінімізація фінансових ризиків (впровадження механізму мінімізації фінансових ризиків, зниження ступеня ризиків та суми можливого збитку при їх реалізації; антикризове управління, швидке та ефективне долання кризових фінансових ситуацій).

Одним із напрямів конкретизації стратегії ФЕБП на цьому етапі формування виступає конкретизація стратегії безпеки за можливими періодами її реалізації. В ході конкретизації стратегії ФЕБП за періодами реалізації її окремих напрямків забезпечується узгодженість стратегічних нормативів у часі. Така можливість пов'язана з тим, що розроблена стратегія ФЕБП знаходить конкретне відображення у фінансових показниках та індикаторах безпеки, якими є, зокрема, такі:

– прибутковість (загальний прибуток, чистий прибуток; щорічний темп приросту капіталу підприємства; рентабельність активів, власного капіталу, акціонерного капіталу, продукції);

– ділова активність (оборотність активів, товарно-матеріальних запасів; середній термін оплати дебіторської та кредиторської заборгованості);

– фінансова стійкість (коефіцієнт автономії, коефіцієнт забезпеченості боргів);

– платоспроможність (мінімальний рівень ліквідності активів підприємства);

– прийнятний рівень фінансових ризиків (припустимий ступінь фінансових ризиків).

На завершальному етапі розробки стратегії ФЕБП відбувається оцінювання ефективності сформованої стратегії за певними сутнісними критеріями:

– узгодженість стратегії ФЕБП із загальною стратегією розвитку підприємства (у процесі оцінювання розробленої стратегії безпеки за цим критерієм визначається ступінь узгодження цільових настанов безпекової стратегії, стратегічної мети і завдань системи ФЕБП із загальною стратегічною метою розвитку та фінансово-економічною політикою суб'єкта господарювання в цілому);

– внутрішня збалансованість стратегії ФЕБП (оцінювання розробленої стратегії за цим критерієм дозволяє виявити, яким чином узгоджуються між собою окремі цільові настанови стратегії ФЕБП та їх відповідність стратегічній меті і завданням, а також цільовим стратегічним нормативам як за окремими напрямками захисту пріоритетних фінансових інтересів підприємства, так і в часових межах реалізації розробленої стратегії ФЕБП);

– можливість адаптації підприємства до мінливих умов ринкового середовища при реалізації стратегії ФЕБП (оцінювання рівня пристосування підприємства до ринкових умов, що змінюються, за допомогою використання економічних інструментів розробленої стратегії ФЕБП без порушення безпекових вимог функціонування і з дотриманням належного рівня захисту фінансових інтересів суб'єкта підприємництва);

– ресурсне забезпечення реалізації стратегії ФЕБП (оцінювання розробленої стратегії безпеки за цим критерієм дозволяє визначити відповідний обсяг наявних фінансових ресурсів підприємства для досягнення стратегічної мети та вирішення основних завдань фінансово-економічного розвитку суб'єкта підприємництва із збереженням прийняттого безпекового стану в довготривалому періоді);

– ефективність реалізації стратегії ФЕБП (оцінювання ефективності розробленої стратегії за цим критерієм базується на співставленні прогнозних та фактичних розрахунків щодо результатів фінансово-господарської діяльності підприємства і прогнозних та фактичних значень індикаторів ФЕБП).

Запропонований підхід до формування стратегії ФЕБП слід уважати універсальним і таким, що може бути адаптованим залежно від типу небезпек та внутрішніх і зовнішніх загроз діяльності підприємства, зважаючи на

специфіку вибору видів фінансово-економічної діяльності, існування різноманітних організаційних форм бізнесу, можливості побудови індивідуальної системи фінансових показників та індикаторів безпеки з огляду на нагальні потреби конкретного суб'єкта господарської діяльності та рівня його розвитку на певному етапі функціонування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Включення безпекового імперативу до економічної політики суб'єкта підприємництва потребує чіткого розуміння послідовності дій та заходів щодо досягнення фінансово-економічних інтересів підприємства та їх надійного захисту за умови підтримки належного рівня безпекового стану суб'єкта господарської діяльності. Це потребує запровадження на вітчизняних підприємствах ефективної стратегії ФЕБП, здатної комплексно впливати на створення сприятливих умов для існування та розвитку суб'єкта підприємництва в ринковому середовищі під час здійснення економічних реформ і на довготривалу перспективу. При розробці дієвої стратегії ФЕБП слід застосовувати її поетапну деталізацію, що дозволяє сформулювати певний план послідовних дій на кожному з етапів управління ФЕБП та обґрунтувати вибір тих чи інших методів управління безпекою в загальній системі менеджменту підприємства.

Подальшими науковими доробками за зазначеним напрямком досліджень уявляється типологізація стратегій ФЕБП і визначення тактичних засобів реалізації безпекової стратегії в залежності від можливостей реагування на різного роду негативні впливи зовнішнього та внутрішнього середовища господарювання, що сприятиме вирішенню проблеми організації систем безпеки на вітчизняних підприємствах та створенню умов для їх сталого й безпечного розвитку.

Література:

1. Allen W. Dulles. *The Craft of Intelligence : America's Legendary Spy Master on the Fundamentals of Intelligence Gathering for a Free World* / Dulles A. – Westport, Connecticut USA : Greenwood Press, 1977. – 277 p.
2. Геєць В. М. Проблеми сталого розвитку України : [монографія] // Реструктуризація економіки в контексті переходу України на принципи сталого розвитку / В. М. Геєць. – К. : «БМТ», 1998. – С. 47-56.
3. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : [монографія] / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.
4. Фінансово-економічна безпека: стратегічна аналітика та аудиторський супровід : [монографія] / Т. В. Момот та ін. [за заг. ред. д.е.н., проф. Т. В. Момот]. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. – 340 с.
5. Мескон М. Х. Основы менеджмента : пер. с англ. / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М. : «Дело», 1992. – 702 с.
6. Момот Т. В. Фінансовий менеджмент: [навч. посіб.] / Т. В. Момот, В. О. Безугла, Ю. О. Татаруєв та ін. ; [за ред. д.е.н., проф. Т. В. Момот]. – Харків : Центр учбової літератури, 2011. – 712 с.
7. Мунтіян В. І. Економічна безпека України : [монографія] / В. І. Мунтіян. – К. : КРІЦ, 1999. – 462 с.
8. Тумар М. Б. Основы економічної безпеки підприємства : [навч. посіб.] / М. Б. Тумар. – К. : «Хай-Тек Прес», 2008. – 232 с.
9. Пономаренко В. С. Концептуальні основи економічної безпеки : [монографія] / В. С. Пономаренко, С. В. Кавун. – Х. : ХНЕУ, 2008. – 255 с.
10. Кавун С. В. Система економічної безпеки: методологічні та методичні засади : [монографія] / С. В. Кавун. – Х. : ХНЕУ, 2009. – 299 с.

References:

1. Dulles, A. W. (1977), *The Craft of Intelligence : America's Legendary Spy Master on the Fundamentals of Intelligence Gathering for a Free World*, Greenwood Press, Westport, Connecticut USA.
2. Heiets', V. M. (1998), *Problemy staloho rozvytku Ukrainy* [Problems of sustainable development of Ukraine], BMT, Kiev, Ukraine [in Ukrainian].
3. Kozachenko, H. V. Ponomar'ov, V. P. and Liashenko, O. M. (2003), *Ekonomichna bezpeka pidprijemstva: sutnist' ta mekhanizm zabezpechennia* [Economic security of an enterprise: the essence and mechanism of provision], Libra, Kiev, Ukraine [in Ukrainian].
4. Momot, T. V. (2015), *Finansovo-ekonomichna bezpeka: stratehichna analityka ta audytors'kyj suprovod* [Financial and Economic Security: Strategic Analysis and Audit Support], KhNUMH im. O. M. Beketova, Kharkiv, Ukraine [in Ukrainian].
5. Meskon, M. Kh. Al'bert, M. and Khedoury, F. (1992), *Osnovy menedzhmenta* [Fundamentals of Management], Delo, Moscow, Russia.
6. Momot, T. V., Bezuhla, V. O and Tataruiev, Yu. O. (2011), *Finansovyy menedzhment* [Financial management], Tsentr uchbovoi literatury, Kharkiv, Ukraine [in Ukrainian].
7. Muntiiian, V. I. (1999), *Ekonomichna bezpeka Ukrainy* [Economic Security of Ukraine], KRITS, Kiev, Ukraine [in Ukrainian].
8. Tumar, M. B. (2008), *Osnovy ekonomichnoi bezpeky pidprijemstva* [Fundamentals of economic security of the enterprise], Khaj-Tek Pres», Kiev, Ukraine [in Ukrainian].
9. Ponomarenko, V. S. and Kavun, S. V. (2008), *Kontseptual'ni osnovy ekonomichnoi bezpeky* [Conceptual foundations of economic security], KhNEU, Kharkiv, Ukraine [in Ukrainian].
10. Kavun, S. V. (2009), *Systema ekonomichnoi bezpeky: metodolohichni ta metodychni zasady* [System of economic security: methodological and methodical principles], KhNEU, Kharkiv, Ukraine [in Ukrainian].

